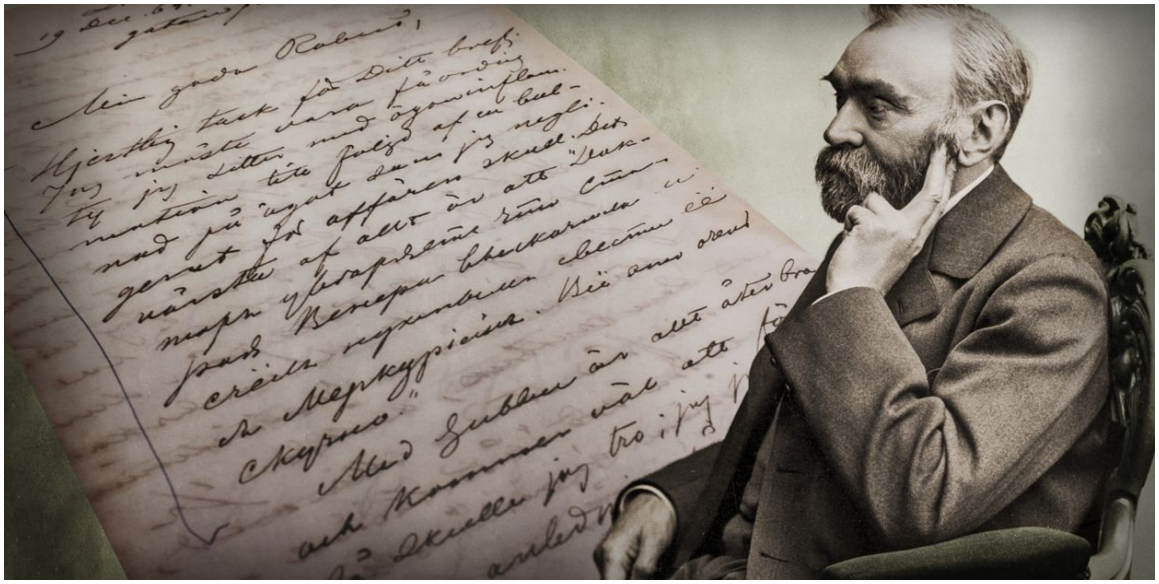

Alfred Nobel uppgav sig skriva mellan 20 och 40 brev per dag, vilket stämde, åtminstone periodvis.
Foto: Mary Evans / IBL Ill: Staffan Löwstedt

Är ”skamliga” sjukdomen svaret på gåtan Nobel?

Långläsning

Hemlighet avslöjas i uppfinnarens brev.
Under hela sitt liv odlade Alfred Nobel bilden av sig själv som en livströtт melankoliker, plågad av en drömd men aldrig upplevd kärlek och förmenad vanlig mänsklig gemenskap. Var det i själva verket en stigmatiserande sjukdom som låg bakom?

Av Bengt Jangfeldt
23 feb, 2019

Den 10 december varje år påminns människor världen runt om Alfred Nobels namn. Ingen annan svensk är nog lika känd som Nobelprisets upphovsman.

Ändå är ”gåta” ett substantiv som ofta förknippas med Alfred Nobel. Dels på grund av hans komplicerade personlighet och det motsägelsefulla i hans gärning, som förenade spridningen av dynamit med strävan efter världsfred, dels på grund av hans privatliv. Alfred Nobel gifte sig aldrig och uttryckte inte någon önskan att göra det annat än i unga år. I stället utvecklades han med åren till en ensam, sjuklig, misantropisk grubblare.

Alfred Nobel i sitt laboratorium, porträtt målat av Emil Österman 1915. Foto: Rue des Archives/IBL

I själva verket uppfattades Alfred Nobel som en gåta redan som ung. Han var inte bara en snillrik uppfinnare utan också poet och dramatiker på hög amatörnivå. Hans mest kända dikt inleds med orden ”You say I am a riddle...” Den skrevs när han var 18 år och är

Dikten finns i flera engelska versioner och en svensk, vilket visar att den var viktig för honom. Så här lyder inledningsraderna i den svenska versionen:

Du kallar mig en gåta – Du har rätt

Ty vilket liv är ej en olöst gåta!

Vi famla från vår vagga till vår grav

I ovisshet om morgondagens öde.

Och jäkta efter fröjd som mest slår fel

Och skingra sorg med hopp som alltid sviker.

Den romantisk-melankoliska livssynen fanns således tidigt hos Alfred Nobel. Utvecklingen mot den mogna ålderns misantropi och svartsyn skulle därför kunna ses som en mer eller mindre naturbunden process, som ett resultat av hans läggning. Det var den säkert också, men det finns en annan och handfastare förklaring till hans med åren tilltagande mjältsjuka. Den står att finna i en formulering på ryska i ett brev av Alfred Nobels hand som tidigare förbisetts eller ignorerats.

För att sätta in brevet i dess sammanhang måste vi börja med några biografiska uppgifter kring Alfred Nobels uppväxt i S:t Petersburg.

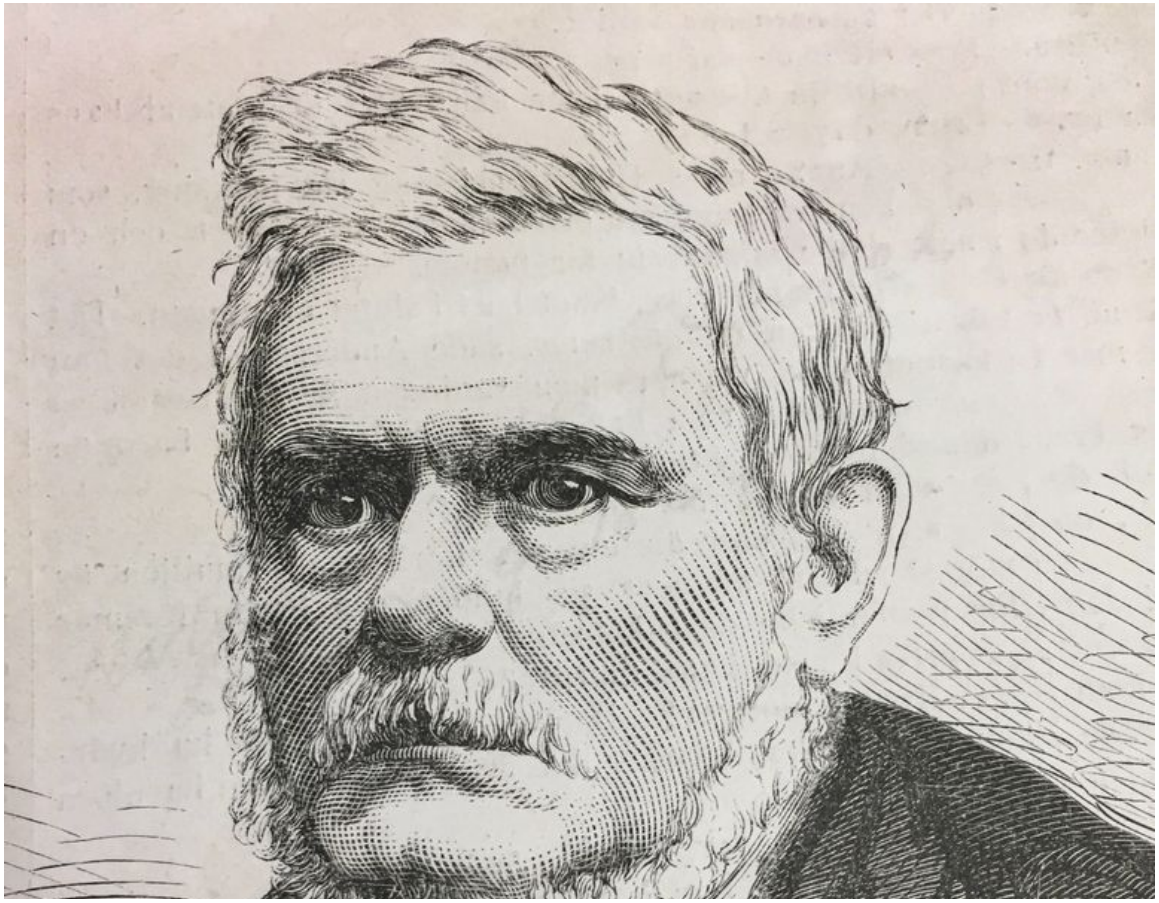

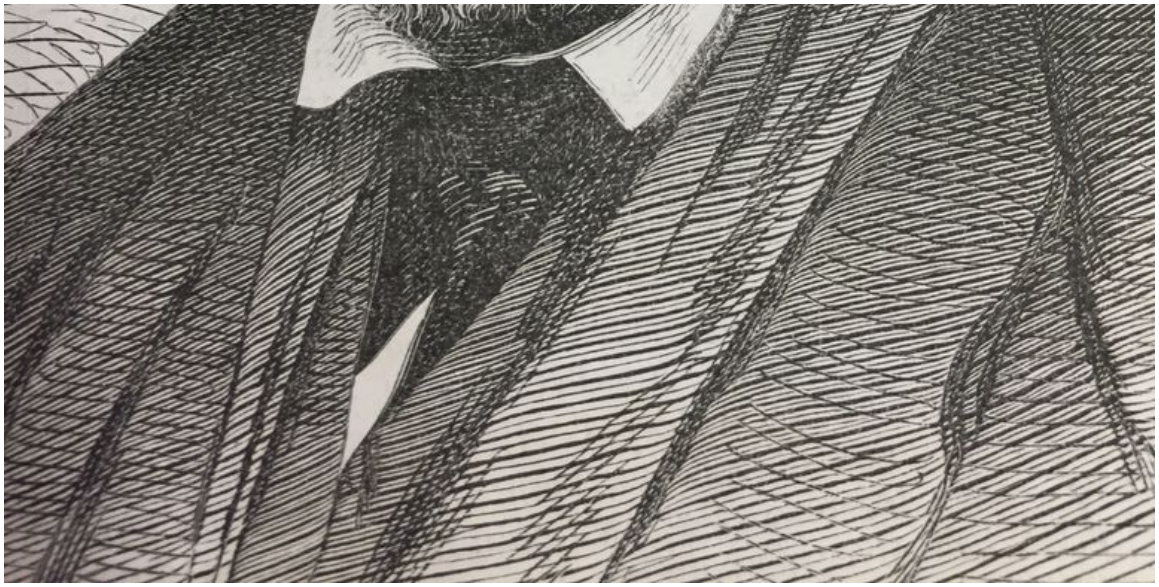

Alfred Nobels far Immanuel Nobel (1801–72) var en svensk skeppsbyggare, ingenjör, arkitekt, uppfinnare och industrialist.

> Det troliga är att författaren mycket väl visste vad Alfreds ”pinsamma minnen” gick ut på.

Alfred Nobel föddes i Stockholm 1833, som den yngste i en brödraskara av tre. Fadern Immanuel var en uppfinnare och arkitekt som när Alfred var fyra år tvingades lämna Stockholm eftersom han hade ådragit sig stora skulder och hotades av gäldstugan. Efter ett år i det ryska storfurstendömet Finland fortsatte han till S:t Petersburg, där han på kort tid gjorde sig ett namn som vapenkonstruktör. Hans främsta uppfinning var sjöminan, som den ryska regeringen köpte rättigheterna till 1842.

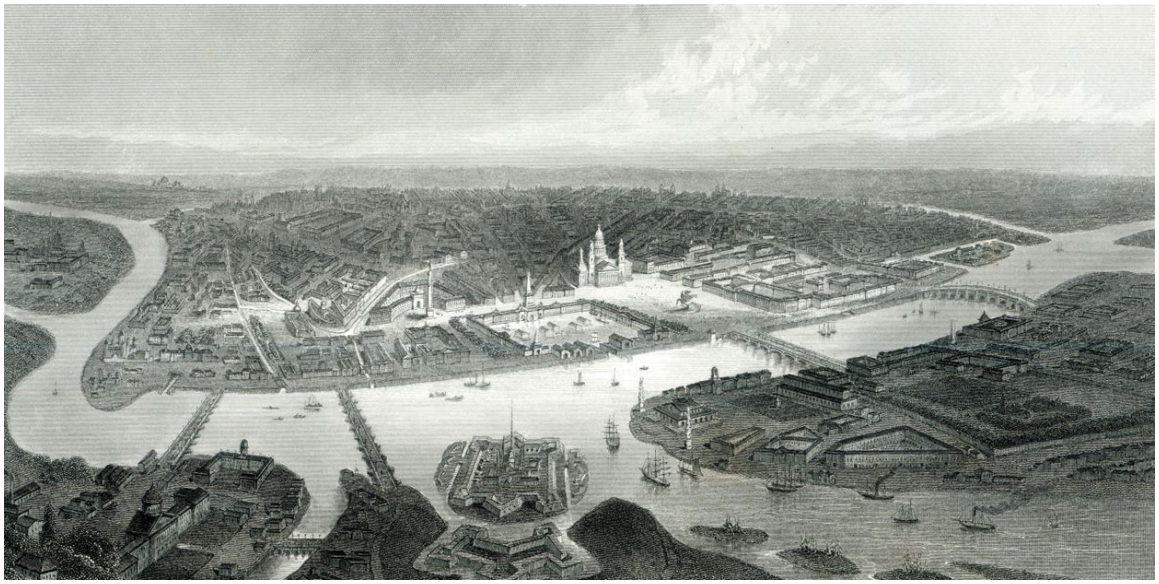

Summan som Nobel fick för sin uppfinning var så stor att han kunde skicka efter sin familj, som stannat kvar i Stockholm: hustrun Andriette och sönerna Robert, Ludvig och Alfred. Under de följande åren byggde Immanuel upp en framgångsrik mekanisk verkstad som tillverkade produkter för såväl militärt som civilt bruk, och under Krimkriget 1853–55 fick han så stora beställningar att han blev en rik man. När kriget var slut och Ryssland fått en ny kejsare – Alexander II – bröt regeringen emellertid kontraktet med verkstaden och den gick i likvidation. År 1859 tvingades Immanuel Nobel att emigrera igen, denna gång tillbaka till Sverige.

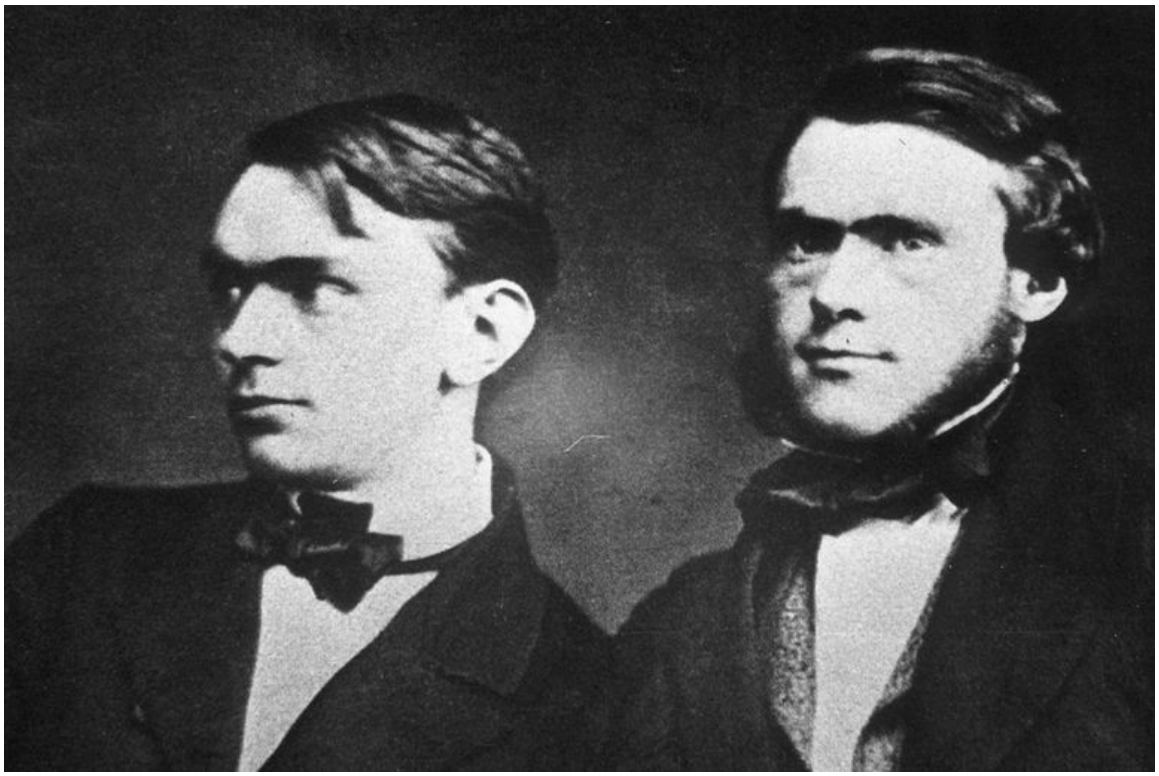

Ludvig och Alfred Nobel i ett fotografi från 1858.

Kvar i S:t Petersburg blev de tre sönerna med uppdrag att försöka rädda verkstaden. Ansträngningarna misslyckades dock och 1861 gick den i konkurs. Samma år flyttade äldste brodern Robert till Helsingfors för att gifta sig och två år senare lämnade Alfred den ryska huvudstaden och slog sig ner i Stockholm. Ludvig stannade i S:t Petersburg och startade en ny mekanisk verkstad som på 1870-talet blev en av Rysslands mest framgångsrika. Robert återvände ett tiotal år senare till Ryssland, där han var verksam både på Ludvigs maskinfabrik och i Baku, där han lade grunden till *Naftabolaget Bröderna Nobel*, som med tiden blev ett av världens ledande företag inom oljebranschen.

Den unge Alfred var i högsta grad intresserad av kvinnor. Han uppvaktade till exempel Roberts fästmö med sådan glöd att det ledde till osämja mellan bröderna

Dynamitens uppfinnare Alfred utvecklade däremot sin verksamhet i Europa och USA och återvände bara till Ryssland för två kortare besök, 1871 och 1883. Detta trots att Ludvig under årens lopp enträget manade honom att komma och hälsa på. Som förklaring hänvisade Alfred antingen till ohälsa eller till arbetsbördan eller till bådadera. Förklaringarna var giltiga, han hade dålig hälsa och arbetade dygnet runt, men det är svårt att befria sig från tanken att det rörde sig om svepskäl. Med tanke på att Alfred tillbringat 20 år av sitt liv i S:t Petersburg, mellan sitt tionde och trettionde år, är det märkligt att han inte kände sig lockad att återknyta kontakten med gamla vänner och bekanta. Om viljan hade funnits hade problemen med hälsa och arbete säkert kunnat övervinnas.

Ludvig Nobel (1831–88) var ingenjör och grundade en framgångsrik mekanisk verkstad i den ryska huvudstaden. Han designade även världens första oljetanker Zoroaster.

Ludvigs dotter Marta Nobel-Oleinikoff gav 1952 ut boken ”Ludvig Nobel och hans verk”, tryckt ”i ett mycket begränsat antal exemplar och endast till släkten Nobels förfogande”. (Den blev tillgänglig för allmänheten 1977.) Här antyder hon att Alfreds ovilja att besöka S:t Petersburg berodde på att han ”allt sedan 1860-talet burit på några pinsamma minnen därifrån, vilkas art dock är höljd i dunkel”. Reservationen i bisatsen var nog inte helt sanningsenlig. Det troliga är att författaren mycket väl visste vad Alfreds ”pinsamma minnen” gick ut på. Det var dock en väl bevarad familjehemlighet.

Robert Nobel Robert Nobel (1829-96) var en svensk företagsledare och äldste son till Immanuel Nobel.

Alfred var den enda av de tre bröderna som inte gifte sig och inte fick några barn. Robert hade fyra barn, Ludvig hela 18 (i två äktenskap). Det förhållandet att Alfred inte gifte sig och inte hade någon känd intim relation med kvinnor har lockat till spekulationer. Ingenting tyder dock på att han skulle ha varit homosexuell. Den unge Alfred var i högsta grad intresserad av kvinnor. Han uppvaktade till exempel Roberts fästmö med sådan glöd att det ledde till osämja mellan bröderna, och som 26-åring tog han lektioner i engelska i S:t Petersburg, trots att han redan behärskade språket, i syfte att komma i kontakt med kvinnor.

För Robert förklarade han ”huru han bliver beundrad utav fruntimren för sina stora framsteg, och för de verser han diktar till deras ära”. Han trodde att poesin skulle hjälpa honom att ”fånga någon rik och vacker flicka” och han ”bliva den enda uti släkten som gör ett rikt gifte”. Och när Alfred var på besök i S:t Petersburg 1871 trodde Roberts fru att han var där för att förlova sig med ”sin gamla flamma”, vem det nu var.

Så blev det inte. Alfred varken förlovade eller gifte sig. Hans kända relationer med kvinnor var få och av allt att döma av icke-fysisk natur. De utspelade sig huvudsakligen i brevform. Det gäller också det enda kända förhållandet med erotisk anstrykning – det med den betydligt yngre Sofie Hess, en Pygmalionrelation präglad av ”farbroderliga omsorger”, för att citera en av Alfreds biografer, Erik Bergengren. För Vilgot Sjöman, som i två böcker ägnade stor möda åt att försöka förstå Alfreds privatliv, var det uppenbart att Alfred ”svälter sig emotionellt livet igenom”.

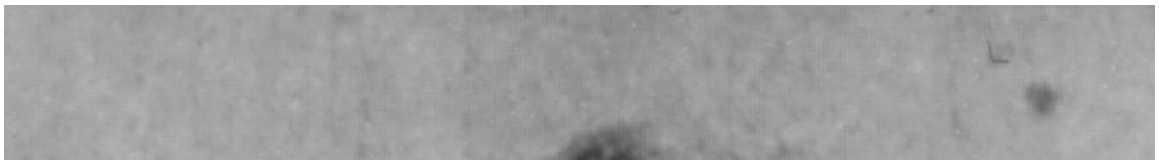

Sofie Hess och Alfred Nobel träffades på kurort i Österrike. Foto: Fritz Luckhardt / TT

Bröderna Nobel var alla stora brevskrivare. Alfred uppgav sig skriva mellan 20 och 40 brev per dag, vilket stämde, åtminstone periodvis. Hans bröder var nästan lika flitiga. Breven finns bevarade i olika arkiv och räknas i tusental. Affärskorrespondensen fördes på tyska, ryska, franska och engelska medan breven mellan familjemedlemmarna är på svenska. Alla tre brödernas brev är

författade på ett grammatiskt korrekt, ordrikt och uttrycksfullt språk, trots att de bara hade några års formell skolgång innan de kom till Ryssland, där de undervisades i hemmet av en svensk informator.

Ryska inslag förekommer i brödernas brev, oftast för ord och begrepp som saknas i svenskan eller känns naturligare att uttrycka på ryska, ibland för att återge något ordstäv, någon gång för att förmedla känslig information. Det senare är fallet med ett brev från Alfred till Robert som bevarats bland hans papper. Alfred hade flyttat till Stockholm sommaren 1863 och bodde på Karduansmakargatan medan brodern var bosatt i Helsingfors med sin familj. Brevet är daterat 19 december 1864. Efter de vanliga hälsningsfraserna fortsätter Alfred:

”Jag måste vara fåordig ty jag sitter med ögoninflammation till följd av en bulnad på ögat som jag negligerat för affärers skull. Det värsta af allt är att ’Докторъ уверяет что старая Венера выскочила и счёлъ нужным свести ее с Меркуріемъ. Все это очень скучно’.”

Den ryska texten, av Alfred själv satt inom anföringstecken, betyder:

”Doktorn försäkrar att det är den gamla Venus som hoppat fram och han har ansett det nödvändigt att bekanta henne med Merkurius. Allt detta är väldigt trist.”

Formuleringen kan synas dunkel men var fullt begriplig för samtiden. Den är en parafras på det engelska uttrycket ”A night with Venus and a life with Mercury.” Översatt till modern svenska: *En natt med [kärleksgudinnan/planeten] Venus och ett liv med [guden/planeten] Merkurius.*

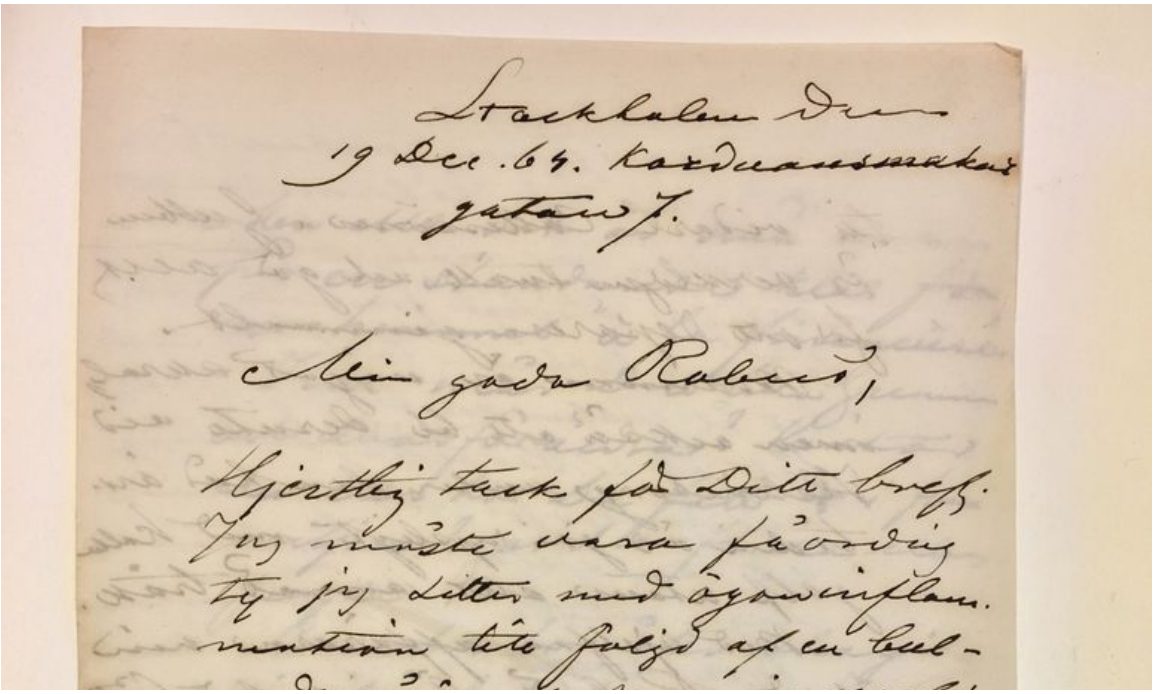
Stockholm den
19 Dec. 64. Karduansmakar
gatan 7.

Min gode Robert,

Hjertlig tack för Ditt brev.
Jag måste vara fåordig
ty jag sitter med ögoninflam-
mation till följd af en bul-

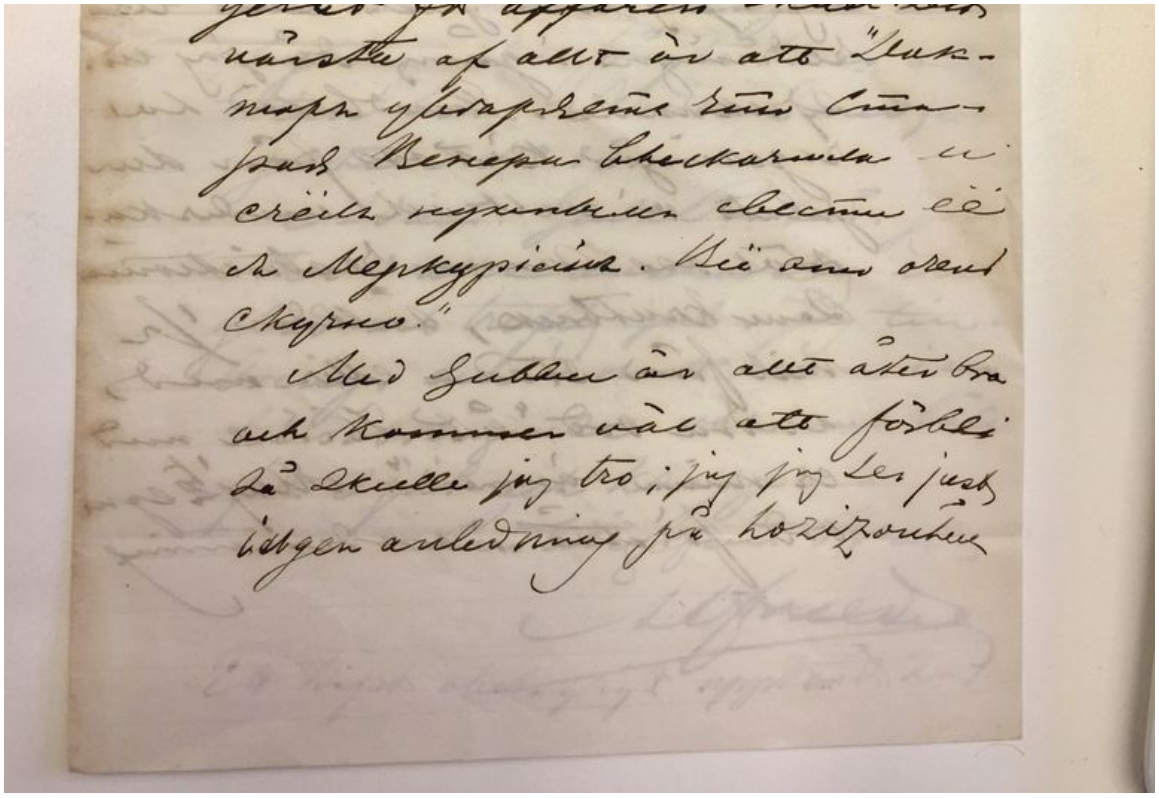

Brevet från Alfred till Robert Nobel, daterat 19 december 1864.

> Vad Alfred berätta, är att han har syfilis och har föreskrivits den på den här tiden vanliga behandlingen – en kvicksilverkur.

”Mercury” är på engelska inte bara benämningen på en planet utan också på kvicksilver. Vad Alfred berättar, på ryska för att det inte skulle förstås av andra än brodern, är att han har syfilis och har föreskrivits den på den här tiden vanliga behandlingen – en kvicksilverkur. Formuleringarna ”gamla Venus” och ”hoppat fram”, liksom beskrivningen av symptomen, tyder på att det rör sig om syfilis i ett av sjukdomens senare stadier. Smittotillfället låg med andra ord ett tag tillbaka i tiden.

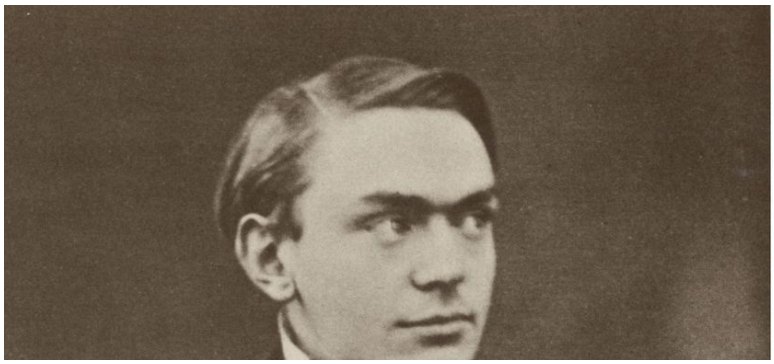

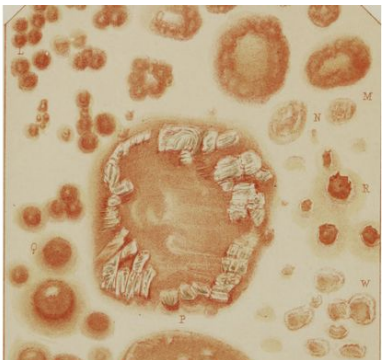

Den unge Nobel samt en informationsbild på syfilis från 1852. Foto: Mary Evans Picture Library

Det var rimligtvis just detta som Marta Nobel-Oleinikoff syftade på när hon skrev att hennes farbror ”allt sedan 1860-talet burit på några pinsamma minnen” från S:t Petersburg; att Robert skulle ha varit den enda i familjen som var informerad är svårt att tänka sig. Men det var som sagt en väl bevarad hemlighet. Sjukdomen ställer också modern Andriettes relation till Alfred i nytt ljus. Av de tre bröderna var han älsklingssonen, något hon inte dolde. I breven tilltalas han ända upp i femtioårsåldern som ”min egen lilla Alfred”, ”min innerligt älskade rara Gosse” och liknande, och på ett ställe skriver hon rent ut att han är den av sönerna ”som jag mest älskar”. Med vår kunskap om Alfreds sjukdom är det svårt att inte se denna flödande moderskärlek som ett uttryck för medkänsla med en son som berövats det som hans bröder förunnats, nämligen familj och barn. Känslorna var besvarade. Då Andriette dog skrev Alfred att hon ”älskade mig så som ingen längre älskar i våra dagar”. Kanske var modern den enda kvinnan som verkligen betytt något för honom.

”

Hur Alfred kan ha ådragit sig smittan är naturligtvis omöjligt att veta.

När Alfred skrev brevet till Robert var han 31 år gammal. Smittokällan var rimligen en prostituerad kvinna. Många av den tidens unga män gick till prostituerade. En samtida till Alfred, författaren Lev Tolstoj, skriver i sin dagbok öppet om bordellbesöken han gjorde innan han gifte sig. Bordeller hade legaliserats i Ryssland 1843. Hur många som var officiellt registrerade på 1860-talet är mig obekant, men år 1901 arbetade 15 000 kvinnor på 2 400 bordeller. Eftersom det vid sidan av de registrerade bordellerna också fanns illegala sådana och många flickor gick på gatan, var det totala antalet prostituerade i Ryssland betydligt större än så.

Hur Alfred kan ha ådragit sig smittan är naturligtvis omöjligt att veta. Syfilis hade länge varit ett stort problem i Ryssland och i samband med de livegna böndernas frigörelse 1861 och den sociala och geografiska rörlighet som följde i dess spår fick sjukdomen epidemisk spridning. År 1869 var 44,5 procent av de prostituerade i Moskva

sjukdomen genom umgänge med prostituerade. Situationen i S:t Petersburg, känd för det stora antalet gatuprostituerade, var liknande, om inte värre.

Primär syfilis yttrar sig i sår på infektionsstället som läks efter en till två månader. Då inträder det sekundära stadiet, som vanligtvis involverar hud, slemhinnor och lymfkörtlar. I likhet med primär syfilis smittar patienten via sina sår under detta stadium. Efter tre till sex veckor försvinner de akuta symptomen, varpå en så kallad latensperiod inträder då sjukdomen är vilande. Den kan vara alltifrån tre år till femton. Därefter inträder det tertiära stadiet, som yttrar sig i symptom från hjärta, skelett och centrala nervsystemet, ibland också i hudproblem. Detta stadium är inte smittsamt.

”

Det finns knappast ett brev där bröderna inte kommenterar sitt hälsotillstånd och för det mesta klagar över hur dåligt de mår.

Att döma av formuleringen i brevet till Robert var Alfreds ”Venus” av det tertiära slaget: en gammal bekant som efter en symptomfri latensperiod har gett sig till känna igen. Med tanke på latensperiodens tidsutsträckning måste smittotillfället ha legat minst tre år tillbaka i tiden, det vill säga senast kring årsskiftet 1861/62. Sommaren 1859 låg Alfred sjuk i vad som Marta Nobel-Oleinikoff utan att precisera omtalar som en ”livsfarlig sjukdom”. Anföringstecknen tillhör författaren – möjligen var det syfilisen hon syftade på.

Behandlingen gick till så att patienten stängdes in i ett varmt rum där kroppen gneds in med en kvicksilversalva flera gånger om dagen. Sedan placerades den smittade vid en eldstad för att svettas. Proceduren fortgick en vecka till en månad, under vilken patienten inte fick lämna rummet, och upprepades om så behövdes. Härav uttrycket ”ett liv med Merkurius”. Effekterna av behandlingen är omstridda och det hände inte sällan att patienten i stället för att botas avled av kvicksilverförgiftning. Om Alfred följde läkarens uppmaning och genomgick denna kur är okänt.

Alfred hade i likhet med Robert och Ludvig klen hälsa från unga år. Det finns knappast ett brev där bröderna inte kommenterar sitt hälsotillstånd och för det mesta klagar över hur dåligt de mår. Även om de led av verkliga hälsoproblem blev hypokondrin med åren en del av deras identitet. De dog alla tre vid relativt ung ålder: Ludvig vid 57, Alfred vid 63 och Robert vid 67.

> Även om han blev botad – hur skulle han med hedern i behåll kunna gifta sig, eller ens inleda en intim relation, utan att berätta om den?

Många av de hälsoproblem som Alfred drogs med var av så allmän natur att de visserligen kunde vara syfilisrelaterade men inte behövde vara det: huvudvärk (migrän), magont, hjärtbesvär, munsår, hudutslag, problem med tandkött, ögon och nerver. Att fastslå vilka av hans åkommor som kan ha berott på syfilis är därför svårt – och i detta sammanhang mindre intressant.

Det viktiga är att Alfred Nobel av allt att döma bar på en sjukdom som var djupt stigmatiserande. Den påverkade inte hans intellektuella kapacitet men däremot hans självuppfattning och livssyn och inte minst hans förhållande till det motsatta könet. Syfilis var en vid denna tid inte ovanlig men likväl skamlig sjukdom. Även om han blev botad – hur skulle han med hedern i behåll kunna gifta sig, eller ens inleda en intim relation, utan att berätta om den? Hur han smittats, av vem. Kanske var han – eller fruktade han att han var – improduktiv, en mindre vanlig men dock förekommande effekt av syfilis?

Det kan givetvis inte uteslutas att Alfred Nobel hade sexuella kontakter också efter syfilisdiagnosen, men i inget fall rörde det sig om *relationer*; sådana utspelades på distans, per korrespondens.

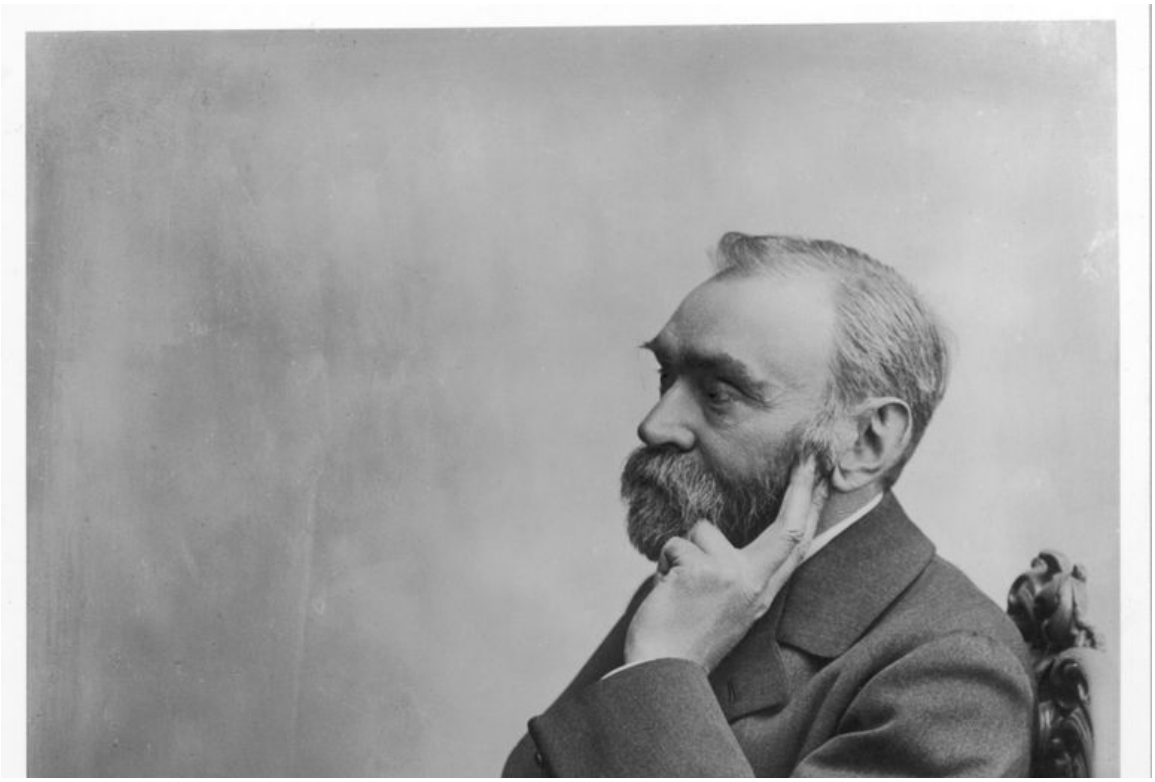

Alfred Nobel utvecklades med åren till en ensam, sjuklig, misantropisk grubblare. Foto: Mary Evans / IBL

Under hela sitt liv odlade Alfred Nobel ihärdigt och framgångsrikt bilden av sig själv som en livströtт melankoliker, plågad av en drömd men aldrig upplevd kärlek och förmenad vanlig mänsklig gemenskap. Han är, skrev han till sin svägerska Edla, ett ”gagnelöst och ödesbrustet livsvrak”, till skillnad från henne utestängt från ”kärlek, glädje, stoj, pulserande liv, vårdande och vårdad, smekande och smekt”. Och på Ludvigs uppmaning att sammanfatta sitt liv för en släktkrönika svarade Alfred med det korta konstaterandet att det hade varit ett ”ynkligt halvliv”, inte värt att leva.

> Att informationen i brevet till Robert får hans livsöde att framstå i ny och skarpare relief är dock obestridligt.

Att ”halvliv” syftar på frånvaron av kärlek framgår av dikten ”Tillägning”, där Alfred vänder sig till en kvinna ”som jag endast i min aning funnit”: ”Du är blott drömd, men den som ej kan drömma / Har blott ett halvliv utan färg och fröjd.” I en annan sen dikt formuleras kollisionen mellan dröm och verklighet sålunda:

Om jag har älskat? ack Din fråga väcker

Av sällhet drömd, som livet icke unnat,

Av kärlek närd, som vissnat i sin grodd.

Du vet ej Du, hur verkligheten gäckar

Det unga hjärtats ideella värld [...]

Vad i Alfred Nobels till självförakt gränsande melankoli som berodde på hans skaplynne och vad som kan ha orsakats av den könssjukdom som uppenbarligen drabbade honom i unga år är svårt att fastslå. Att informationen i brevet till Robert får hans livsöde att framstå i ny och skarpare relief är dock obestridligt.

Bengt Jangfeldt

LÄS MER OM
Nya uppgifter om Alfred Nobel

+ Följ